

Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair

Prof. Dr. Mefail HIZLI¹

Özet

İslâm medeniyetinin önemli kurumlarından biri cami/mescidlerdir. İbadet dışında da pek çok amaca hizmet eden camiler, bu dinin kurucusu olan Hz. Muhammed tarafından ilk kez hicreti müteakip Kuba ve Medine’de inşa edildi. Başlangıçta “mescid” adıyla anılan bu mabedler, zaman içinde özellikle Cuma namazlarının kılınmasına imkân verecek şekilde camiye dönüşmüştür. Camilerde görev yapan imamlar da peygamberlerine varis olduklarını düşünerek bu görevi tarih boyunca en güzel biçimde yerine getirmeye çalışmışlardır. Osmanlı dönemi boyunca müslümanlara ibadet etme konusunda hizmet veren imamlar, toplumun en güvenilir kişileri sayılmaları sebebiyle namaz dışında da değişik sorumluluklar üstlenmişlerdir. İçinde buldukları mahallenin pek çok ihtiyacını gideren, sorunlarına çözüm bulan imamlar, yüzyıllarca günümüzdeki muhtardan beklenen hizmetleri de yerine getirmişlerdir. Tanzimat dönemine kadar performansları oldukça yüksek olan imamlar, görev yaptıkları mahallede yaşayanların çoğunun doğumundan ölümüne kadar sürekliliğinde olduğu için aileden biri gibi telakki edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mahalle, Cami, İmam, Din Görevlisi

On the Performance of Ottoman Imams in Neighborhoods

Abstract

Mosques are the most important institutions of Islamic civilization and they are used for various purposes besides praying in them. The first two mosques were built by the Prophet Muhammad himself after the hijra in Kuba and Medina. Initially these institutions were called as “Masjid”, in the course of time it turned to Mosque to indicate the Friday prayer (Cuma). Imams do they best to fulfill this task thinking that they are the heirs of the Prophet. In the period of Ottomans, Imams assumed other responsibilities besides praying for they were most trusted men in the society. For many centuries, they also fulfilled many services which are expected to be fulfilled by current headmen of the neighborhood, such as eliminating the need for the neighborhood and finding solutions to the problems. Until the Tanzimat period, they were high in the performance, near to resident at every stage from birth to death and regarded as one of the family.

Key Words: Ottoman, Neighborhood, Mosque, Imam, Minister of Religion

¹ Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

İslâm medeniyetini besleyen en önemli dinî yapı hiç kuşkusuz cami/mescidlerdir. Hz. Peygamber'in (as) 622 yılında Medine'ye hicretiyle başlayan sürecin en dikkat çeken tarafı, daha bu şehre varmadan önce Kuba'da, sonra da Medine'de birer cami inşasına girişmiş olmasıdır. Özellikle Mescid-i Nebevî adıyla anılan bu mabed, daha on yıllık bir zaman içinde Peygamberimiz tarafından sadece dinî amaçlı değil, sosyal, kültürel ve hatta adli alanlarda oldukça fonksiyonel bir kuruma dönüştürülmüş ve toplumun tüm sorunlarının konuşulduğu ve paylaşıldığı, ihtiyaçlarının giderildiği merkezler haline getirilmiştir.

Günümüzde daha çok "din görevlisi" adıyla nitelenen imamlar da, İslâm dininin Hz. Peygamber tarafından tebliğiyle başlayan ve yüzyıllara uzanan süreçte her dönemde toplumun birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Peygamberimizin "İmam" sıfatıyla da anılması, şüphesiz bu görevin itibarını artıran en can alıcı hususlardan biri olmuştur. Dolayısıyla, böyle eşsiz bir peygamberin yerine getirdiği görevin taşıyıcısı olmak tarih boyunca hep önemsenmiş ve söz konusu görevin manevî sorumluluğu üzerinde durulmuştur.

Mescid / Camiler

İmamlar ve temel görev alanları olan camiler, İslâm tarihinin oldukça etkin ve çok fonksiyonel kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm tarihi boyunca müslümanlar, buldukları köy, mahalle, kasaba ve kentlerde pek çok cami veya mescid inşa etmekten geri kalmamış, hatta bunu en kutsal vazifelerden biri ve müslüman oluşlarının bir nişanesi kabul etmişlerdir. Bu konuda onları motive eden husus ise Kur'ân-ı Kerim'de yer alan şu ayet olmuştur:

"Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayan kimseler imar ederler" (Tevbe, 9: 18).

Bilindiği gibi, camilerimize hâkim olan en önemli özellik sadelik ve ruhaniyetliliğidir. Müslümanları ibadete motive eden huzur ortamı camilerde mevcuttur. İnananı ibadetten uzaklaştıracak, olması gereken sükûneti bozacak bir durum genelde söz konusu olmamıştır. Camilerimizdeki bu eşsiz atmosfer pek çok yerli ve yabancı gezginin de dikkatini çekmiştir. Söz gelimi 19. yüzyıl ortalarında ülkemize gelen Ubicini, gözlemlerini eserinde şu ifadelerle aktarır:

"Orada Allah'ın şanına yakışmayan, lüzumsuz ve boş süslemeler, resimler, heykeller yok... Müslüman camilerinde, sadece ibadet eden inananlar vardır ve ibadetten alıkoyacak veya ibadet edenleri rahatsız edecek hiçbir şeye rastlayamazsınız."(Ubicini, t.y.: 63)

Medeniyetimizin temellerini oluşturan dinî ve sosyal kurumların başında gelen camiler, sadece ibadetlerin yerine getirildiği mekânlar olmayıp toplumun sorunlarına çözüm bulunduğu ve zaman zaman bazı kararların alındığı yerler

haline gelmiştir. Bu makalede, imamların Osmanlı tarihi boyunca ve özellikle Tanzimat dönemine kadar cami içindeki ibadet-yoğun hizmetlerinden daha çok onların cami dışında ortaya koydukları inanılmaz performansa dikkat çekmek ve Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle bazı noktalar üzerinde durmak istiyoruz.

Mahalle - Mescid/Cami İlişkisi

İslâm medeniyetinin her şehrinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da mahalleler mescidler etrafında oluşurdu. Aynı mescidde ibadet edip birbirlerini tanıyan, birbirlerinin davranış ve yaşayışlarından sorumlu, sosyal dayanışma ve yardımlaşma içinde olan kişilerin, birlikte huzurlu ve güvenli bir mahalle oluşturacakları şüphesizdir. Bu mescidlerin etrafında inşa edilen han, hamam ve pazar yerleriyle mahalle adeta canlanırdı. Bir mahallenin merkezinde yer alan mescid/cami bazen o mahallenin adı olurdu. Bunun örneklerini, diğer Osmanlı şehirleri gibi Bursa'da da rahatlıkla görmek mümkündür. Söz gelimi, Bursa'da Alaca Mescid, Cami-i Kebir (Ulucami), Tahta(lı) Mescid, Tekke Mescid, Çukur Mescid, Namazgâh mahalleleri gibi. (Hızlı, 2009: 14-15)

Osmanlı toplumunda cami her bakımdan bir merkez durumundaydı. Mahalle halkı, günlük ibadetlerinin dışında pek çok dinî merasim sebebiyle de camilerde toplanırlardı. Cami içinde kulluk görevini yerine getiren müslümanlar, avlusundaki çınar ağaçlarının gölgesi altında sohbet ederek dinlenir, çoğu sanat harikası çeşmelerinden su içerlerdi.

Osmanlı şehrinin en yüksek binası her zaman kubbe ve minaresiyle en büyük camisi olurdu. Diğer bir ifadeyle, camilerden yüksek yapıların inşa edilmesine hukuk değil, o dönemin edep anlayışı imkân vermezdi.

Osmanlılar, bir şehri oluştururken, asla gelişigüzel bir tarzda değil, tam aksine şehir planlaması üzerinde öncelikli ve ciddi olarak durmuş ve şehrin silüetine zenginlik kazandırmak amacıyla kentin en yüksek tepelerine mabedleri yerleştirmişlerdir. Onların çevresine kademeli olarak eğitim-öğretim kurumlarını, hastahaneleri, imaretleri, hamamları, çarşıları ve diğer binaları kurmuşlardır. Halkın yaşadığı meskenler de bunların etrafına uygun bir planlamayla yerleştirilerek mahalleler oluşturulmuştur.

Mahalle - cami/mescid ilişkisi üzerine kısaca şunu ifade edebiliriz: İslâm tarihi boyunca olduğu gibi Osmanlı dönemindeki camiler mahalle, köy, kasaba ve şehirlerin merkezinde konumlanmış vakıf eserleridir. Osmanlı devletinde eğer bir yere yerleşmeye karar verilirse önce oraya İslâm dinin gereği olarak bir mescid yapılırdı. Osmanlılarda "her mahalleye en az bir mescid" anlayışı hâkimdi. (Tanyeli, 1987: 159)

Mescid ve camilerin etrafında inşa edilen medreseler, kütüphaneler, şifahaneler, hamamlar ve hanlar gibi dinî, sosyal ve ekonomik amaçlı tesisler şehirleri daha yaşanır hale getirmiş ve insanların tüm ihtiyaçları karşılanmıştır.

Merkezdeki büyük caminin etrafında bulunan mescidlerin çevresinde oluşan mahallelerle şehrin oluşumu tamamlanmış olurdu.

Osmanlılarda Fonksiyonel Bir Görev: İmamlık

Osmanlı mahalle cami ve mescidlerinde yer alan en önemli din görevlisi imamlardı. Bu mabedlerde hizmet veren din görevlilerinin büyük gayretleriyle bu kutsal mekânlar sadece bir ibadet yeri değil, ayrıca cazibe merkezleri haline gelmiştir. Tanzimat devrine gelinceye kadar imam, devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Görevlerinin ifası sırasında kadılar tarafından teftiş edilir, ahalinin hakkında vaki şikâyetleri azillerine yol açabilir ve cezalandırılmalarına sebep olabilirdi. Dolayısıyla belirli bir kontrol altında bulunurlardı. İmamlar, kadıların yerine getirmesi gereken birçok işte onların tabii yardımcısı konumundaydı. (Beydilli, 2000: 181)

Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı şehir yapılanmasında mahalle ve köylerdeki imamlar, dinî görevleri dışında hem devleti temsil etmiş hem de mahallenin önde gelen yetkilisi ve sorumlusu kabul edilmiştir. Bu tür yetkileri sebebiyle din görevliliği dışında imamların mahalledeki sosyal barış ve huzura ciddi katkıları olduğu da anlaşılmaktadır

Görevleri süresince raiyyet rüsumu ve avarız vergilerinden büyük ölçüde muaf tutulan imamlar padişah beratıyla göreve başlıyorlardı. İmamların resmen görevlendirildiğini gösteren beratların yüzlerce örneğine Bursa Mahkeme Sicilleri'nde rastlamak mümkündür. Meselâ, 1643 yılında ataması gerçekleştirilen Abdurrahman oğlu İmam Ali'yle ilgili beratta şu ifadeler yer almaktadır:

“Mahrûse-i Bursa'da Duhter-i Şeref Mescidi'nde yevmi iki akçe ile imam olan Ahmed terk-i hidmet edüp yerine işbu dârende-i ferman-ı hümâyûn Ali bin Abdurrahman elyak ve mahall olmağın tevcîh olunup berât-ı şerif verilmek bâbında inâyet rica etmeğın sadaka edüp bu berât-ı hümâyûnu verdim, buyurdum ki varup mezburun yerine merkum Ali b. Abdurrahman, mescid-i şerif imamı olup hidmet-i lâzimesini müeddî kıldıkdan sonra yevmi iki akçe ile mutasarrıf olup vâkıfın rûhiyçün ve devâm-ı devletimçün du'âya müdâvemet göstere, ol bâbda bir ferd mâni' olmaya, şöyle bilüp alâmet-i şerifime i'timâd kılalar, tahrîren fî evâhir-i şehri Muharremi'l-Haram, li-seneti erba'a ve hamsîn ve elf (1054). Be-makam-ı Kostantiniyye” (BŞS, C3: 124b)

İmamlar, hizmet verdikleri mescid ve camilerin vakıflarından maaş alıyorlardı. Genelde vakıf mütevellisinin önerisiyle gerçekleşen imam tayinlerinde, daha çok, yeterli dinî bilgilerle donanmış ve iyi ahlâk sahibi olma gibi nitelikler aranmaktaydı. Söz gelimi Halime Hatun binti Abdurrahman'ın 1602 yılında hazırlanan vakfiyesinde imamda bulunması gereken nitelikler şöyle belirtilmiştir (Ateş, 1991: 208):

“İlm ü ameli ma'lum ve fekâhet ü nezâheti meczûm şürût-ı erkân-ı salâtı râ'î ve vâcibât ü müstehabbâtı ri'âyete sâ'î muktedâ-yı nâs olmaya lâyük bir kimesne cami-i mezbûrda imam olup her gün evkât-ı hamsede hâzır olan cemâ'ate imâmet

ve tarîk-ı ehl-i sünnet ve cemâat üzre vezâif-i imâmet-i ikâmet edüp vâzife-i yevmiyyesi beşer akçe ola...”

Osmanlı yerel yönetim sisteminin en küçük birimi olan mahallede kaç kişilik bir nüfus olduğu mutlaka bilinirdi. Mahalleli müteselsilen (zincirleme) birbirine kefil idi (BŞS, B20: 116a). Bu, hem asayiş ve huzuru sağlayan, hem de vergi tahsilini kolaylaştıran idarî bir düzenlemeydi. Bu itibarla imamın sorumluluğu, dolayısıyla da idarî görevleri bir hayli fazlaydı. İmamlar, aşağıda bir kısmı belirtilecek hususlar sebebiyle, mahalle halkı ile merkezî yönetim arasında bir köprü oluşturuylardı

Osmanlı Mahalle İmamlarının Görevleri

Osmanlılarda imamın görevi sadece namaz kıldırmak ve hutbe okumak değildi. Mahalleyi ilgilendiren her türlü belediye hizmetine öncülük eder, mahallenin huzur ve asayişini denetler, sosyal ve kültürel pek çok faaliyetin içinde bulunurdu.

Mahallenin suyu, okulun tamiri, çeşmesi, cami ve mescidlerin bakım ve onarımı, aydınlatma mumunun temini, sokakların temizlik ve bakımı imamın sorumlu olduğu yerel hizmetlerden bazılarıydı (BŞS, A155: 103a; A108: 135b). Mahallelerdeki dar yolların halka verdiği rahatsızlığı mahkemeye bildiren imamlar, tedbir alınmasını kadıdan talep ediyorlardı (BŞS, A143: 224a). Mahalle mescidine gelen suyun kesilmesi sebebiyle sıkıntı çeken cemaatin su ihtiyacı, imamların girişimleriyle çözüme kavuşuyor, mahalleye ulaşan bozuk suyollarının tamirâtı gerçekleşiyordu (BŞS, A141: 130b, 218b).

İmamlar, nüfus kayıtları, doğum, ölüm ve boşanma gibi işlemleri de yerine getiriyordu (Kazıcı, 1982: 34). Bugün belediyelerce icra edilen nikâh akitleri şehirde kadı veya naibi; mahalle ve köylerde ise yöneticilerden alınan “izinname” sonrasında imamlar tarafından kıyılıyor ve akdedilen nikâhlar bir deftere kaydediliyordu (BŞS, A119: 82a; Aydın, 1985: 89-90). Türkiye’de medeni kanunun kabulünden önce, evlenmek için kadılarından alınan müsaadeye “izinname” denirdi. Bursa’da bilinen ilk izinname 1555 tarihli olup orijinal ifade aynen şöyledir:

“Sultan mahallesi imamına! Ayşe binti Ahmed, Nebi’ye şer’an mâni’ yok ise nikâh edesin deyu izin verildi.” (Kepecioğlu, t.y.: II,366)

16. yüzyıldan itibaren mahalle seçkinlerinden oluşturulan “Eşraf ve A’yan Meclisleri” -ki bu, günümüzde büyük ölçüde il genel meclisi veya belediye meclisine karşılık geliyordu- devlet yönetimi ile halk arasındaki ilişkileri düzenlerdi. İşte bu meclisin üyeleri arasında şehrin ileri gelen tüccar, esnaf, müderris ve tarikat şeyhlerinin yanı sıra imam-hatipler de bulunurdu. Bu meclis, buldukları yerin idarî, sosyal ve ticarî ihtiyaçlarını belirlemekte, bazı vergilerin tahsilini sağlamakta ve halka kötü davranan yöneticileri merkeze bildirmekteydi (Mert, 1991: 195). Meclis tarafından atanan “şehir kethüdası” ile imam sürekli işbirliği içinde bulunurdu.

Osmanlı mahalle yapılanmasında ahali birbirine kefil oldukları için, mahallede meydana gelen her türlü asayiş olayında mahalle sakinlerinden önce imam sorumlu tutulurdu (BŞS, A151: 30a). Buldukları yerleşim biriminde bir ahlâk zabıtası gibi görev yapan imam ve müezzinler, mahalle sakinlerinden bazılarıyla mahkemeye başvurarak ahlâksızlıkları sebebiyle bazı kişilerin mahalleden çıkarılmalarını isteyebiliyorlardı (BŞS, A145: 45b). Mahallede meydana gelen herhangi bir hırsızlık olayında inceleme için görevlendirilen (BŞS, A145: 134a) imamlar, suçluları yetkili makamlara cemaatiyle birlikte ihbar ederek bir bakıma muhtesibe de yardımcı oluyorlardı.

İmamların, mahallelerinde ikamet eden kişiler hakkında tam bilgi sahibi olmaları oldukça önemliydi. Mahalle sakinlerinin kimliklerinin belirlenmesi, gelen yabancıların veya yeni taşınanların tesbiti ve kayıt altına alınması işleri, yeni gelenlerin kefalete bağlanması, mahalle sakinlerinin ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi, 19. yüzyılda ortaya çıkan “mürur tezkireleri”nin elde edilmesiyle ilgili ilk işlem olmak üzere ikametgâh ve kimlik belgelerinin tanzimi imamlar tarafından yerine getirilir ve imamlar kefilsiz olanların mahallede barınmasının sorumluluğunu taşırdı (Beydilli, 2000: 181).

Büyük şehirlerde yaşanan toplumsal çözülme ve dejenerasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkan fuhuş konusunda da imamlara görev düşmekteydi. Başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirde giderek çoğalan fahişelerin, toplumda yol açtığı derin yaralar sebebiyle padişahın gelen fermandan hemen tamamında imam ve müezzinlerin görevlerini kusursuz yapmaları konusunda uyarılıyordu (BŞS, B15: 34a; A112: 15b).

Öte yandan, Anadolu şehirlerinde yaşayan ve bazı gerekçelerle devletin başkenti İstanbul'a taşınan çok sayıda kişinin şehre verdiği huzursuzluk sebebiyle İstanbul dışındaki kentlerde bulunan mahalle imamlarının görevlerini yaparak bu tür kişilerin göç etmesine izin vermemeleri emredilmiştir.

İstanbul'a göç edilmesi ile ilgili olmak üzere 18. yüzyıl ortalarında gönderilen bir emirde (kısmen sadeleştirilerek): *“İstanbul'da oturanların taayyüşlerinde rahat ve refahiyetleri İstanbul şehrini kalabalıktan ve izdihamdan himayet ve sıyanetle kabildir. Taşra vilâyetlerin mamur ve abâdân olması dahi evâmîr-i aliyyem ile vârid olan teklifâtın edasına ve herkesin suhûlet ve vüsat üzere olmasına merbut olduğu cümlelerin malumu olup bunun için taşra vilâyetlerden İstanbul'a ev göçü men' edilmiştir. Gelen kimseler tutulup istintak olunduğlarında, kimisi vilâyet valisinin ve kimisi kadı ve nâiblerin ve âyân ve murabahacı gruplarının zulüm ve teaddilerine takat getiremedikleri için terk-i dâr u diyar edip geldiklerini takrir etmeleri ile bu gibilerin cümlesi buldurulup vatan-ı aslilerine irca ve irsal olunmuşlardır. Ancak bundan sonra taşra vilâyetlerinden bilâ-ferman ev göçü ile hiçbir kimse bilâ-maslahat bir fert İstanbul'a gelmemek ve gelirse **mahalleler imamları, mahallelerini her daim teftiş ederek zâbitaya haber verip tutturmak** ve tutulan kimse hin-i istintakında eğer vali ve kadı ve âyân ve murabahacı zulümlerinden şikâyet*

ederse şikâyet ettiği madde sırren ve hafiyeten tahkik olunup eğer sahih olup valilerden ise eşedd-i ikab ile tenkil ve te'dîb ve kadılar ise azl ve ceride-i kazadan ismi silinmek ile iktifa olunmayarak uzak kalelerin birisinde müebbed hapis ve kalebend ile tagrîb olunacakları, âyân ve murabahacı ise bilâ-aman katl ve mal emlâkları mîrîden zapt ve saire mûcib-i ibret kılınacakları ve eğer şikâyet eden şahıs kavline kâzib olur ise bilâ-aman siyaseten eşedd-i ceza ile onun katl olunacağı (hassaten karha-i cesime-i mülûkânemde tashih ve takrir olunmak hasebi ile) bade'l-yevm b'i-lcümle memâlik-i Anadolu ve diyar-ı Rumeli'nde olan mahallerde herkes bu vech ile amel ve hareket ve zerre kadar hilâfından gayetü'l-gaye tehâşî ve mücânebet eylemeleri" bildirilmiştir (BŞS, B168: 32b-33a).

Diğer yandan, Osmanlı adli sisteminde mahkemeyi takip ederek muhakemenin usulüne uygun olarak yapıp yapılmadığını denetleyen heyetin (şuhûdu'l-hâl) arasında bir ya da daha çok imama her zaman rastlanmaktaydı (BŞS, A145: 102a; A112: 175a; B14: 17a).

Ticarî işlemlerde (alışveriş, boşanma, borç ikrarı vs), hep şahit sıfatıyla (BŞS, B18: 16a; A113: 115a; A128: 47b) karşımıza çıkan imamlar, mahalle halkının vekâlet, vesayet ve kefalet gibi sorumluluk isteyen problemlerinde de yardımcı olmaktadır (BŞS, A120: 32a; A141: 122b; A176: 106b).

Toplumun "en güvenilir" kişileri olma özelliğini kazanan imamlar, kendilerine teslim edilen kimsesiz kadın veya cariyelerle ilgileniyor (BŞS, A143: 21b; B12: 103a), ayrıca kadınlar için müstakil cezaevlerinin olmadığı dönemlerde kadın mahkûmları bir eve yerleştirerek gözetimlerini üstleniyorlardı (Pakalın, 1993: II,60; BŞS, A141: 166b; A145: 161b).

İmamlar toplumda mazlum ve mağdur olanlara destek oluyor (BŞS, A141: 161b, 166b; B6: 35a), fakir ve yetimlerin geride kalan mallarını koruyup değerlendiriyorlardı (BŞS, A108: 178a). Pazarcıların fazla fiyatla mal sattıklarını kadıya şikâyet ederek halkın ve özellikle fakirlerin ezilmesine fırsat vermiyor ve zulmedenlerin cezalandırılmasını isteyebiliyordu (BŞS, A113: 214b).

Önemle ifade etmek gerekir ki, Osmanlı mahallelerinde bir tür yardımlaşma sandığı olarak bilinen ve geliri, mahallede bulunan varlıklı kimselerin bağışları veya mahallelilerin kendi aralarında topladığı yardımlardan oluşan (Kazıcı, 1985: 90) avarız vakıflarının paralarını toplamak, yine mahalle imamının görevleri arasında sayılıyordu (BŞS, B13: 71a; A145: 12a, 120b, 135b; A112: 86b). Avarız sandığı mahallenin en güvenilir kişisi olarak imamın sorumluluğu altında muhafaza edilir, burada toplanan para işletilir ve ortaya çıkan meblağ mahalledeki hastalara, fakirlere, yardıma muhtaç evleneceklere, fakirlerin cenazelerinin kaldırılmasına, suyollarının onarımına, cami veya mescidin tamine, bazı yerlerde imam başta olmak üzere buradaki hizmetlilerin maaşlarının ödenmesine, yeni gelenlere yerleşme veya memleketlerine döneceklere yol parası verilmesine sarfedilirdi.

Vakıf mütevellilik görevi, genellikle imamlar tarafından yerine getiriliyordu.

Toplumun kendilerine duydukları güven, vakfı idare edebilecek yeterlilikle birleşince bu çok önemli ve prestijli görev için imamların tercihine özen gösteriliyordu.

Eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında mekteplerde muallimlik görevi verilen (BŞS, A141: 240b; A112: 90b; C3: 130b) imamlar, bu arada mahalledeki eğitim faaliyetlerinin düzenini de denetliyorlardı (BŞS, A145: 88b). İmamların en iyi hizmet mekânlarından biri de kütüphanelerdi (Erünsal, 1997: 94).

İmamlar mahallelerindeki yaşlı, hasta ve fakirlerle yakından ilgilenir, mahalle sakinlerine bu konuda sürekli öncülük ederdi. Batıda uygulama alanı bulan, ülkemiz için tartışılan ombudsmanlık görevini andıran uygulamalar içindeki imamlar, mahalleli arasında çıkan bazı sorunların mahkemeye gitmeden çözümünü sağlıyorlardı.

Resmî makamların ahali hakkında ihtiyaç duydukça yaptıkları güvenlik soruşturmalarında bilgisine öncelikle başvurulmuş mahalle imamları (BŞS, A150: 26b), Osmanlı toplumunda dinî vecibelerin eksiksiz uygulanması ve kontrol edilmesi uygulamasında muhtesiblerin en önemli yardımcıları idi. İmamlar, böylesi durumlarda muhatabını önce dikkatli bir dille uyarıyor, sonuç alınamaması durumunda ilgililere haber vermek zorunda kalıyorlardı (BŞS, A108: 95b).

Müslüman halkın günde beş kez bir araya geldiği vakit namazları, haftada bir kıldıkları Cuma namazları ile yılda iki kez kılınan bayram namazlarında, aynı zamanda merkezî yönetimin veya şehir kadısının halka ulaştırılmasını istedikleri her türlü bilgi ve talimat imam tarafından duyurulurdu (BŞS, A119: 16a).

Öte yandan imamet görevlerini yerine getirmeyen imamların derhal vazifeden el çekirildiği görülmektedir. Sözelimi Araplar Mahallesi Mescidi imamı Şükrullah'ın, bu görevle asla bağdaşmayacak bazı ahlâksız ve adi işlerle meşgul bir adam olması sebebiyle bütün cami cemaati mahkemeye gelip *"Biz bunu imam edinip iktida etmeyiz"* demiş ve bu sebeple 1513'te görevinden alınmıştır (Kepecioğlu, t.y.: II,323).

Özetle, Osmanlı idare sisteminde imamların görev ve çalışma alanı sadece cami hizmetiyle sınırlı değildi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre onlara; asli hizmetlerine ilave olarak bazı toplumsal hizmet ve görevler de verilmiştir. Söz konusu görevler; çalıştıkları mahalle ve köylerde halka çeşitli konularda yardımcı olmak, ikamet ettikleri yer ve adres hakkında bilgi toplamak, kimlik bilgilerini tespit etmek, dışardan gelenlerin kayıtlarını yapmak, ayrılanların bilgilerini ilgili mercilere iletmek, kimsesizlere kefil olup güvence vermek, ölüm, defin ve doğum kayıtlarını yapmak, nikâh akdi ve boşanma işlemlerini yürütmek gibi hususlardır.

Ayrıca muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte günümüzde belediye hizmetleri arasında yer alan çevre temizliğini denetlemek, fırınlarda üretilen

ekmekleri kontrol etmek, gıda maddelerinin stok edilmesini önlemek, çarşı pazarda yapılan hile ve yanlışlıklara engel olmak, ihtiyaç halinde makbuz karşılığında yardım toplamak, kurban derilerini alıp değerlendirmek gibi konularda da yetkili kılınmışlardır. Bazen gayrimüslimler bile nikâh kıyma ve boşanma işlemlerinde din görevlilerine başvurmuşlardır. Ancak bu konudaki müracaatların artması üzerine, kilise ve papazların şikâyetlerine neden olmuş ve sonraları bu hususta ısrar edilmemiştir. Mahallindeki anlaşmazlıkları çözmek gerektiğinde soruşturma yapmak üzere kurulan yerel komisyonda, kiliselerin yapımı, onarımı ve diğer problemleriyle ilgili ihtilafı çözmek amacıyla kurulan teftiş heyetinin tabii üyesi olarak görev verilmiştir. Bütün bu konularda kendilerine mühür ve imza yetkisi de sağlanmıştır. Ayrıca toplum üzerinde etkili olmalarından ötürü köy hayatının önde gelen simaları arasında da yer almışlardır (Beydilli, 2000: 181-182).

Sonuç

Osmanlı mahallesinin imamı, etrafında olup bitenlere karşı asla kayıtsız ve duyarsız olmamıştır. Yaşadığı mahallenin sadece dinî değil her türlü ihtiyacını karşılamak için inanılmaz çabalar içinde olmuştur. Osmanlı toplumunda yüzyıllarca yaşanan istikrar, huzur ve asayişin gerçek aktörleri arasındaki mahalle ve köy imamlarının gayretleri inkâr edilemez. Mahalle içindeki sosyal ilişkilerin sağlam bir zeminde gelişmesinde çok büyük rol üstlenen imamlar, devletin ve halkın güvenini sarsmamak için fedakârca görevlerini icra etmişlerdir.

Osmanlı mahallesinin bu çok etkili ve yetkiyle donatılan din görevlisine bugün de ülkemizin muhtaç olduğu şüphesizdir. Osmanlı tarihindeki en karizmatik görevlerden biri olan imamlığın, günümüzde özlemi duyulan sosyal huzur ve barışın tesisinde -elbette yeni ve modern anlayışların da ilâvesiyle- hatırlanması ve aktif hale getirilmesi en samimi temennimizdir. Çabasını ve heyecanını içinde bulunduğu topluma yansıtan din görevlilerimizin, icra ettikleri bu vazifeyi bütün derinliği, içtenliği ve bereketiyle algıladıklarına inancımız tamdır. Zira bu görev, pek çoğundan farklı olarak, "Âlemlere Rahmet" bir Peygamberin (as) yüzyıllara uzanan bir hatırasıdır. Lâyıkıyla yerine getirilmesi, sorumluluğunun hissedilmesi ve değerini düşürecek davranışlardan kesinlikle kaçınılması gereken bu istisnai ve imrenilecek görevin fedakâr ve çalışkan mensuplarına bundan sonra da toplumun ihtiyacı devam edeceği kuşkusuzdur.

Kaynakça

Akın, A. (2002). *1575-1600 Tarihli Bursa Şer'îye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Yeri* (Basılmamış doktora tezi), UÜSBE. Bursa.

Ateş, İ. (1991). "Vakfiyelere Göre: Din Görevlilerinde Aranan Özellikler ve Sağlanan Ekonomik İmkânlar". *Diyanet Dergisi*. c.XXVII, sy.4.

- Aydın, M. A. (1985). *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul.
- Beydilli, K. (2000) "İmam: Osmanlı Devleti'nde İmamlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c.XXII. İstanbul. 181-186.
- Bursa Şer'îye Sicilleri (BŞS)*: A108, A112, A113, A119, A120, A128, A141, A143, A145, A150, A151, A155, A176, B6, B12, B13, B14, B15, B18, B20, B168, C3.
- Erünsal, İ. (1997). "Hafız-ı Kütüb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c.XV. İstanbul. 94-98.
- Hızlı, M. (2009). "1774'te Bursa Kazasının Mahalle ve Köyleri". *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*. Bursa Araştırmaları Vakfı. sy.27. 14-15
- Kazıcı, Z. (1982). "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri". *İslâm Medeniyeti Mecmuası*. c.V, sy.3.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul.
- Kepecioğlu, K. (t.y.). *Bursa Kütüğü*. I-IV. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp. Genel no: 4519-4522.
- Mert, Ö. (1991). "Ayan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c.IV. İstanbul. 195-198.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I-III. İstanbul: MEB.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy.)*, İstanbul.
- Ubicini, M.A, (t.y.). *Türkiye 1850, Tanzimat-Ulema-Basın*. (çev. C. Karaağaçlı). İstanbul.

